

МІЖНАРОДНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ INTERNATIONAL SOCIAL STANDARDS OF HUMAN RIGHTS

Кулі-Іванченко К.К., к.ю.н.,
доцент кафедри конституційного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено удосконаленню теоретичних положень і вирішенню деяких спірних питань щодо термінології міжнародних соціальних стандартів прав людини та суміжних понять, а також характеристиці основних джерел міжнародних соціальних стандартів прав людини.

Міжнародні стандарти прав людини становлять систему загальнозовизнаних норм і принципів, закріплених у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права й обов'язки людини у різних сферах життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав.

Виокремлення групи міжнародних соціальних стандартів пов'язане з такими причинами, як: 1) безперервний розвиток значення та ролі соціальних прав людини у становленні демократичної правової державності та демократичного міжнародного співтовариства; 2) впровадження в міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини соціальної держави; 3) проголошення на міжнародному рівні важливості соціальних прав; 4) об'єктивна необхідність гармонізації міжнародних і національних соціальних стандартів прав людини тощо.

Під міжнародними соціальними стандартами слід розуміти загальнозовизнані норми та принципи, закріплені у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права й обов'язки людини у соціальній сфері життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав (право на соціальний захист, право на освіту, право на працю тощо).

Джерелами міжнародних соціальних стандартів прав людини є велика кількість міжнародних договорів, які так чи інакше стосуються соціальної сфери та соціальних прав людини, але основними джерелами слід вважати: Європейську соціальну хартію від 18 жовтня 1961 р. (переглянута 3 травня 1996 р.), Копенгагенську декларацію про соціальний розвиток від 1 січня 1995 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р. та Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р.

Ключові слова: міжнародні соціальні стандарти, права людини, соціальні права, соціальна держава, соціальна сфера.

The article is devoted to improving the theoretical provisions and resolving some controversial issues regarding the terminology of the international social standards of human rights and related concepts, as well as to describing the main sources of the international social standards of human rights.

International human rights standards form a system of universally recognized norms and principles contained in the international legal acts (treaties) that regulate human rights and responsibilities in various spheres of life, as well as obligations of the state to abide by and protect such rights.

Creation of a separate group of international social standards is associated with such reasons as: 1) continuous development of the importance and role of social human rights during the formation of a democratic law-governed state and a democratic international community; 2) introduction of a social state's doctrine into the international public law and national legislation of the member states of the global community; 3) proclamation of the importance of social rights at the international level; 4) objective necessity to harmonize international and national social standards of human rights, etc.

International social standards include universally recognized norms and principles contained in the international legal acts (treaties) that regulate human rights and responsibilities in the social sphere of life, as well as obligations of the state to abide by and protect such rights (right to social protection, right to education, right to work, etc.).

The sources of international social standards of human rights can be found in a large number of international treaties in one way or another relating to the social sphere and social human rights, but the following documents should be considered as the main sources: the European Social Charter as of October 18, 1961 (revised on May 3, 1996), the Copenhagen Declaration on Social Development as of January 1, 1995, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights as of December 16, 1966, the Universal Declaration of Human Rights as of December 10, 1948 and the Convention on the Rights of the Child as of November 20, 1989.

Key words: international social standards, human rights, social rights, social state, social sphere.

Прагнення міжнародного співтовариства до всесвітнього та системного розвитку прав людини втілюється у формуванні на міжнародному рівні та закріпленні міжнародно-правовими засобами стандартів прав людини. Однак у зв'язку із впровадженням у міжнародне публічне право та національне законодавство держав-членів світової спільноти доктрини соціальної держави виникла об'єктивна необхідність виділити серед переліку цих стандартів самостійну групу – міжнародні соціальні стандарти [1, с. 17].

Проблематикою міжнародних стандартів прав людини, у т. ч. і міжнародних соціальних стандартів, займалися такі вчені-правники, як: Л.І. Беляєва, Е.В. Бережко, Н.С. Єрмишина, О.О. Венецька, В.В. Жернаков, О.А. Зайцев, Б.І. Ісмаїлов, О.П. Кучинська, О.М. Литвинов, Л.А. Луць, Є.С. Назимко, М.П. Орзіх, П.М. Рабінович, О.М. Солоненко, Н.В. Спесівов, В.Г. Уваров, Н.М. Швець, Ю.В. Щокін, А.Н. Юшко та ін. Проте дослідження цієї проблематики залишається й досі актуальним, оскільки вони повинні адекватно відповідати сучасним реаліям політичного, правового й економічного життя та розвитку країн, у т. ч. за умов всесвітньої пандемії.

Саме тому метою статті є удосконалення теоретичних положень і сприяння вирішенню деяких спірних питань щодо термінології міжнародних соціальних стандартів прав людини та суміжних понять, характеристика основних джерел міжнародних соціальних стандартів прав людини.

Для характеристики міжнародних соціальних стандартів слід визначитися з етимологією слова «стандарт». Так, у енциклопедичних і довідкових джерелах «стандарт» визначається, наприклад, як зразок, якому щось має відповідати, задовольняти за своїми ознаками, властивостями, якостями [2], або як типовий зразок, якому повинно відповідати щось за розмірами, формою, якістю [3, с. 274]. Що стосується етимологічно-онтологічного значення слова «стандарт» (англ. – норма, зразок, модель, від франц. букв. – твердо стояти), то це документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, що стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі; приймається в установленому порядку на основі консенсусу [4, с. 61]. Інакше кажучи, етимологічно під стандартом розуміється певний критерій, умова, вимога, якому повинні відповідати певні

речі або щось інше за розмірами, формою, якістю тощо. Відповідно, слово «стандарт» використовується у різних сферах, зокрема у юридичній.

Що стосується міжнародних стандартів, то в юридичній науці також немає єдиного уніфікованого їх визначення. Вони часто ототожнюються з міжнародними принципами, хоча думається, що принцип є ширшим за змістом, узагальнюючим поняттям, що має більш засадничий характер.

Поряд із міжнародними стандартами використовується термін «міжнародні стандарти прав людини», що також не є тотожними один одному з огляду на різне наповнення їх змісту.

Міжнародні стандарти – загальні правила, єдині вимоги, які ставляться до тих чи інших нормативних основ і правозастосовної практики з погляду міжнародного права; певний правовий рівень, нижче якого держави опускаються не вправі [1, с. 19]. Приєднавшись до міжнародних договорів, країни-учасниці вступають у договірні відносини, що будуються на основі консенсусу та взаємності з дотриманням всіх зобов'язань.

Аналіз основних підходів до визначення поняття «міжнародних стандартів прав людини» дозволяє виділити основні їхні ознаки: 1) передбачені міжнародними нормативно-правовими актами; 2) мають універсальний, засадничий характер; 3) загальнообов'язкові для держав, які визнають їх в офіційному порядку; 4) правила, придатні для загального і багаторазового застосування; 5) слугують еталоном забезпечення прав людини; 6) закріплюють належний, бажаний обсяг і якість прав і свобод людини; 7) здатні впливати на реалізацію та захист прав людини; 8) на їх досягнення заохочується або ж зобов'язується держава [5, с. 66].

Інакше кажучи, міжнародні стандарти прав людини становлять систему загальноновизначених норм і принципів, закріплених у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права й обов'язки людини у різних сферах життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав.

З огляду на обрану проблематику дослідження нас цікавить насамперед соціальна сфера і соціальні права людини, тому у межах міжнародних стандартів прав людини хотілося б зосередитися саме на групі міжнародних соціальних стандартах прав людини.

Виокремлення групи міжнародних соціальних стандартів пов'язане з такими причинами, як: 1) безперервний розвиток значення та ролі соціальних прав людини у становленні демократичної правової державності та демократичного міжнародного співтовариства; 2) законодавче закріплення принципу соціальної держави; 3) проголошення на міжнародному рівні важливості соціальних прав; 4) об'єктивна необхідність гармонізації міжнародних і національних соціальних стандартів прав людини тощо [1, с. 20].

Так, наприклад, проголошуючи у ст. 1 Основного Закону України соціальною, демократичною, правовою <...> державою, було обрано принципово новий європейський курс розвитку, який відповідає принципам верховенства права, демократизму, тенденціям соціалізації та гуманізації. Відповідно, у ст. 3 Основного Закону людина, її життя і здоров'я <...> проголошується найвищою соціальною цінністю, а у ст. 13 – соціальну спрямованість економіки [6].

Під міжнародними соціальними стандартами слід розуміти загальноновизнані норми та принципи, закріплені у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права й обов'язки людини у соціальній сфері життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав (право на соціальний захист, право на освіту, право на працю тощо).

У межах дослідження здається доцільним розглянути основні джерела міжнародних соціальних стандар-

тів, а саме: Європейську соціальну хартію від 18 жовтня 1961 р. (переглянуту 3 травня 1996 р.) [7], Копенгагенську декларацію про соціальний розвиток від 1 січня 1995 р. [8], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. [9], Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р. [10] та Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р. [11].

Одним із основних джерел міжнародних соціальних стандартів є положення Європейської соціальної хартії (та Протоколів до неї) (далі – Хартія), відкритої для підписання державами-членами Ради Європи у Турині 18 жовтня 1961 р. і переглянутої у Страсбурзі 3 травня 1996 р. Прийняття цієї Хартії було зумовлено тим, що держави-члени Ради Європи домовилися забезпечити для свого населення визначені у цих документах соціальні права з метою підвищення життєвого рівня та соціального добробуту свого населення [7].

Так, у контексті наукового дослідження заслуговують на увагу такі права та принципи, закріплені Хартією: усі працівники мають право на справедливу винагороду, яка забезпечить достатній життєвий рівень для них самих і їхніх сімей; на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; на укладання колективних договорів; на соціальне забезпечення; кожна малозабезпечена людина має право на соціальну та медичну допомогу; кожна людина має право користуватися послугами соціальних служб; кожна людина має право на захист від бідності та соціального відчуження тощо [7].

У ч. 2 Європейської соціальної хартії деталізуються умови та заходи, які необхідно запровадити Сторонам (державам-членам Ради Європи) для ефективного здійснення зазначених у ч. 1 прав і принципів [7].

По-перше, задля забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення сторони зобов'язуються вжити такі заходи, як наприклад, започаткувати систему соціального забезпечення або підтримувати її функціонування; підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні; докладати зусиль для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень тощо (ст. 12) [7]. Іншими словами, це слід розуміти так, що держава повинна будувати систему соціального забезпечення відповідно до європейських стандартів, вдосконалювати систему соціального забезпечення, впроваджуючи нові форми, засоби, технології, у т. ч. завдяки укладанню договорів на надання соціальних послуг. По-друге, з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу сторони зобов'язуються забезпечити, щоб будь-якій малозабезпеченій особі, котра неспроможна отримати достатніх коштів своїми власними зусиллями або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавалась належна допомога, а у разі захворювання забезпечувався догляд, якого вимагає стан її здоров'я (ст. 13) [7]. Інакше кажучи, держава повинна гарантувати малозабезпеченій особі, яка опинилася у складних життєвих обставинах і не може самостійно впоратися зі своїми проблемами, право на отримання фінансової допомоги із джерел, передбачених по соціальному забезпеченню (зокрема із залученням додаткових коштів недержавних суб'єктів, наприклад, неприбуткових організацій). По-третє, для забезпечення ефективного здійснення права на користування послугами соціальних служб, сторони зобов'язуються сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища; заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб (ст. 14) [7]. Отже, держави в особі органів державної влади

або органів місцевого самоврядування повинні створювати спеціальні соціальні служби для підвищення добробуту та розвитку окремих осіб і груп, у т. ч. із залученням добровольців, волонтерів і громадських організацій до співучасті у створенні та функціонуванні таких служб.

Наступним важливим джерелом міжнародних соціальних стандартів слід вважати прийняття Копенгагенської декларації про соціальний розвиток (далі – Декларація), яке відбулося в 1995 р. на Всесвітній Зустрічі глав держав та урядів, організованій Організацією Об'єднаних Націй [8].

Так, однією з причин скликання цієї Зустрічі було: «Ми спостерігаємо всюди у країнах світу зростання добробуту одних, який, на жаль, супроводжується зростанням масштабів жахливої бідності інших. Ця кричуща суперечність неприйнятна і має бути в терміновому порядку усунута» [8].

Щодо конкретних положень Декларації, які так чи інакше стосуються соціальної сфери, викликають інтерес такі: дотримання і захисту усіх прав людини й основних свобод усіх людей, розвитку громадянського суспільства, розширення форм та участі людей у розробці та здійсненні програм шляхом децентралізації, діяльність неурядових організацій, зміцнення відносин партнерства між урядами та неурядовими організаціями, удосконалення основних соціальних послуг.

Увляється, що до міжнародних соціальних стандартів можна віднести такі положення Декларації: по-перше, сприяння зміцненню потенціалу та можливостей громадянського суспільства; по-друге, розширення форм участі людей у розробці та реалізації програм соціальної та економічної політики; по-третє, зміцнення відносин партнерства між урядами, неурядовими організаціями, приватним сектором, місцевими громадами, релігійними групами та сім'ями; по-четверте, надання й удосконалення основних соціальних послуг.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. (далі – Пакт) [9] також є джерелом міжнародних соціальних стандартів, закріплюючи право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. Тим самим на міжнародному рівні закріплено загальнообов'язкову вимогу щодо створення державою-учасницею Пакту мінімального обсягу соціально-економічних прав людини, у тому числі у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р. (далі – Декларація) цілком можна вважати джерелом міжнародних соціальних стандартів прав людини, оскільки у Преамбулі до Декларації зазначається, у тому числі, що вона направлена на сприяння соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі [10].

Так, у межах дослідження найбільш важливими її положеннями є ст. 22 про право кожної людини, як член суспільства, на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави [10]. Інакше кажучи, у кожній країні-учасниці цієї Декларації у національному законодавстві повинно бути передбачено необхідний обсяг соціально-економічних і культурних прав для гідного життя усіх людей і розвитку їх особистості. До того ж, повинні бути передбачені можливості міжнародного співробітництва у цих сферах.

Хотілося б підкреслити той факт, що у тексті Декларації слово «гідність» (або похідне від нього «гідне») використовується в 6 разів, тобто текст Декларації пронизаний ідеєю поваги до людської гідності та забезпечення для кожного гідного рівня життя. Так, наприклад,

у ч. 3 ст. 23 Декларації зазначається, що «кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення» [10]. До того ж, у ч. 1 ст. 25 Декларації зазначається, що «кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини» [10]. Це означає, що, окрім достатнього рівня життя для гідного існування, кожна людина має право на отримання необхідних соціальних послуг від соціальних служб, зокрема, для підтримання і збереження її фізичного здоров'я. У такому разі держава-учасниця Декларації повинна імплементувати ці міжнародні норми у національне законодавство та створити необхідні механізми правового забезпечення та реалізації цих прав.

Важливою гарантією забезпечення вищезазначених міжнародних соціальних стандартів прав людини є положення ст. 28 Декларації про те, що «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» [10].

До джерела міжнародних соціальних стандартів прав людини слід також відносити і Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р. (далі – Конвенція). Так, наприклад, у ч. 1 ст. 3 Конвенції зазначається, що «в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [11]. Усі дії, що стосуються дітей, повинні бути направлені в першу чергу на захист інтересів дитини, адже для будь-якої держави-учасниці Конвенції найголовнішим повинен бути людський ресурс, збереження генофонду та підвищення рівня демографічної ситуації, а все це можливо лише за умови забезпечення гідного життя дітей і членів їхніх сімей. Підтвердженням цього є положення ч. 1 ст. 26 Конвенції, у якому регламентується наступне: «Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством» [11]. Цією імперативною нормою закріплюється обов'язок держав-учасниць створювати у національному законодавстві механізми реалізації права на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування, у повному обсязі.

Підсумовуючи, хотілося б зазначити так: по-перше, міжнародні соціальні стандарти прав людини слід розуміти як загальновизнані норми та принципи, закріплені у міжнародно-правових актах (договорах), що регламентують права та обов'язки людини у соціальній сфері життя, а також зобов'язання держави щодо дотримання та захисту цих прав (право на соціальний захист, право на освіту, право на працю тощо). По-друге, джерелами міжнародних соціальних стандартів прав людини є велика кількість міжнародних договорів, які так чи інакше стосуються соціальної сфери та соціальних прав людини, але основними джерелами слід вважати: Європейську соціальну хартію від 18 жовтня 1961 р. (переглянуту 3 травня 1996 р.), Копенгагенську декларацію про соціальний розвиток від 1 січня 1995 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р. та Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юшко А.М., Швець Н.М. Міжнародні соціальні стандарти : навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1991. 917 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1998. 736 с.
5. Верба І.О. Міжнародні стандарти права на доступ до правосуддя: поняття та ознаки. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 8 груд. 2017 р.). Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 63–67. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2896/1/10.pdf> (дата звернення: 04.02.2021).
6. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 чер. 1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.02.2021).
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03 трав. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 04.02.2021).
8. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01 січ. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_505#Text (дата звернення: 04.02.2021).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 04.02.2021).
10. Загальна декларація прав людини від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 04.02.2021).
11. Конвенція про права дитини від 20 лист. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 04.02.2021).